

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗИВАННЯ СПІВРОЗМОВНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Оксана Шпиль

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто особливості звертання на „ти” / „Ви” в українській мові. Описано іменники, які використовують для називання співрозмовника в офіційних, неофіційних і нейтральних ситуаціях. Простежено використання мовцями розповіді про шановану особу у формі третьої особи множини замість третьої особи однини.

Ключові слова: звертання, слова-індекси, слова-регулятиви, гонорифічне звертання.

Українська мова як вагома частина етнокультури насичена фоновою та безеквівалентною лексикою. Без знання культури народу така лексика становить труднощі при вивченні іноземцем української мови, іменники, які використовують для називання співрозмовника, належать до фонової та безеквівалентної лексики.

Історію українських звертань, особливості сучасних етикетних звертань вивчали О. Миронюк, С. Богдан, Я. Радевич-Винницький, О. Сербенська, Г. Татаркевич та ін. Проте жоден із згаданих вище дослідників не досліджував розмовних звертань у контексті етикетних як об'єкт лінгвокраїнознавства.

Кожна розмова починається зі звертання на себе уваги, „підготовки” потенційного співрозмовника до сприйняття інформації. Це завдання фатичної, або контактовстановлювальної, функції мови [3: 92]. Найчастіше привертають увагу звертанням до особи-співрозмовника.

Для більшості індоєвропейських мов, серед них і української, характерно розрізнення звертань на „ти” / „Ви”, та не для всіх, наприклад, англійської. В українській мові пошаним вважають звертання за допомогою займенника другої особи множини – ввічливого „Ви” – замість займенника другої особи однини „ти”. На „Ви” звертаються до малознайомого (чи незнайомого) співбесідника, до старшого за віком, посадою. Пошаним *Ви* послуговуються на початку знайомства закохані і тільки згодом переходять на „ти” [1: 39–40]. Це звертання на „Ви” називають *гонорифічним* (англ. honorific означає „почесний”, „шанобливий”). Цей термін у лінгвістику ввів англійський філолог Чемберлен Бейзіль Холл [5: 476]. О. Миронюк щодо використання займенників в системі етикетних висловлювань у статті „Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові” зауважує: „...розвиваючись у річищі європейської традиції, де повага до особистості є невід'ємним атрибутом культури, українська мова має в своєму багатому арсеналі достатню кількість лексико-граматичних засобів для вираження найкращих стосунків між людьми, що й дало їй змогу на певному етапі свого історичного розвитку надати етикетних функцій займенникам *ми, ви, вони*” [4: 63]. Та, окрім цих займенників, існує ще безліч звертань в українській мові.

Історію українських звертань можна простежити від часів Київської Русі за літописами. У той час поширеними були звертання: *княже, дружино, боярине, людіє, добродію* тощо, більшість з яких архаїзувалася [1: 88]. У цей час також існувало лише звертання на „ти” до всіх [4: 60]. У Запорізькій Січі були звертання, подібні до звертань у родині: *батьку, братці, діти мої*, а також звертання зі словом *пане, панове, панство*, вживані з прикладкою, що конкретизувала особу [1: 88]. У цей час займенники третьої особи однини *він, вона* поступово змінюються на займенник третьої особи множини *вони* у висловленні про третю особу як засіб для вираження гонорифічних стосунків. У часи УНР офіційними були звертання: *пане, пані, панове, добродію* [1: 89]. Але ці звертання у часи радянської влади, як і звертання *товаришу, товаришко, товариші* трактували неправильно. Через це звертання *пане, пані* вийшли з активного вжитку і вживалися лише до іноземців.

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає особу (рідше предмет), до якої безпосередньо звернена мова того, хто говорить або пише. В українській мові звертання виражають формою кличного відмінка іменника і формою називного відмінка [2: 83].

Я. Радевич-Винницький поділяє іменники називання осіб на *слова-індекси*, що показують соціально-мовленнєвий статус мовця (*дідусь, водій, юнак, доцент, граф*), і *слова-регулятиви* – слова, що регулюють взаємини між співрозмовниками (*пан, добродій, колега, друг*) [7: 100].

Окрім апелятивного значення, звертання містить ще й додаткове навантаження – експресивне, що виражає емоційно-оцінне ставлення мовця: *сонечко* – ніжність, *базікало* – глузування тощо [6: 38].

У сучасній українській мові вже є вироблена парадигма етикетних звертань. Тому актуальним є дослідження називання співрозмовника у повсякденній комунікації різних за віком, освітою, місцем проживання людей. Це важливо для вивчення української мови як іноземної, бо виявляє найуживаніші звертання, пояснює їхнє значення і навчає іноземця „думати по-українськи”.

Ми провели невелике опитування методом анкетування серед різних за віком людей. Зібрали сто п’ять анкет. Наше опитування виявило типові риси називання співрозмовника у сучасній українській мові.

Щодо звертання на „ти” / „Ви”, наше анкетування дає підстави стверджувати, що форма звертання на „Ви”, поступово стає непродуктивною серед мовців, і їй на зміну приходять форми „ти”, можливо, за аналогією до англійської мови, де існує лише одна форма „you”: 5,9% чоловіків говорять дідусеві й бабусі „ти”, але батькам вже 32% опитаних чоловіків говорять „ти”; 7,1% жінок звертаються до дідуся і бабусі на „ти”, але батькам 39,7% жінок говорять „ти”.

Наше дослідження засвідчило, що розповідь про третю (шановану) особу у формі третьої особи множини існує й у сучасній розмовній мові, але в основному вона поширена у селах і з часом активність її функціонування зменшується.

Крім етикетних офіційних звертань, якими є звертання на ім’я і по батькові, *пане, пані*, що вживаються з прикладкою, якою виступає ім’я, прізвище, рідше ім’я і прізвище, назва професії, мовці використовують звертання на ім’я. Одна жінка навіть до підлеглих звертається *сонечко*.

У неофіційних ситуаціях мовці найчастіше використовують звертання на ім’я і

фонові звертання різних відтінків: *котику, сонечко, зайчику, зозулько, зірочко, рибко, козаче* – мають позитивну конотацію; *козуля, старий, заразо* – негативну конотацію; *сеструха, папаша* – виражають фамільярний відтінок ставлення до співрозмовника; *слонику, ясько, годулько, лапочко* – індивідуальні звертання. Використовують також зменшено-пестливу форму імені.

Звертання на ім'я є найпоширенішим нейтральним звертанням. Крім цього, до співрозмовника звертаються на ім'я і по батькові. Респонденти використовують і звертання з образливою конотацією – *мавпи, корови*.

Отже, традиційні норми звертань загалом зберігаються у сучасній розмовній мові, хоча спостерігається тенденція до зниження формальності у спілкуванні.

1. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К., 1998.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
3. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич, 1994.
4. Миронюк О.М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 55–63.
5. Неверов С.В. О современном состоянии гонорифической системы японского языка // Восточная филология: Характерологические исследования. – М., 1971.
6. Плющ М.Я. Функціональна співвідносність називного і кличного відмінків за значенням особи // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 36–42.
7. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 2001.

LINGUISTIC AND COUNTRY STUDY PECULIARITIES OF THE WAY OF ADDRESSING SOMEONE IN UKRAINIAN

Oksana Shpyt

Ivan Franko National University of L'viv

This article studies the peculiarities of addressing someone as „ти” or „Ви” in Ukrainian. Nouns used to address other people in official, unofficial and neutral situations are identified. It is demonstrated how people in conversations about respected people use the third person plural form instead of the third person singular.

Key words: address (someone), regulating words, honorary forms of address.